ANA BÖLÜM
SÖZCÜKTE YAPI

2. Yapısına Göre Sözcükler

Sözcük yapısı, bir sözcüğün nasıl oluştuğunu gösterir. Türkçede sözcükler bu bakımdan basit, türemiş veya birleşik olabilir.

2.1 Basit sözcük

Basit sözcük, yapım eki almamış ve başka bir sözcükle birleşmemiş sözcüktür. Çekim eki alabilir.

- Yapım eki almamıştır.
- Çekim eki alması basit yapıyı değiştirmez.
- Uzun yazılan bir sözcük de basit olabilir.
- Basit sözcük hiç ek almayan sözcük demek değildir. “Evlerimizden” ev-ler-imiz-den olarak çözülür ve yalnız çekim ekleri taşır. Bu yüzden basit yapıdadır. “Evcil” kısa olmasına rağmen yapım eki aldığı için türemiştir. Harf veya hece sayısı yapı sınıfını göstermez. Önce yapım ekinin varlığı aranır.

ÖRNEK

Bu evlerimiz eski.

AÇIKLAMA
Çoğul ve iyelik ekleri yeni sözcük türetmediği için evlerimiz basittir.

ÖRNEK

Yollarımızda bakım var.

AÇIKLAMA
Yol-lar-ımız-da yalnız çekim ekleri aldığı için basit yapılıdır.

ÖRNEK

Evlerimizden ayrıldık.

AÇIKLAMA
“Ev” yalnız çekim ekleri almıştır. Sözcük uzasa da basittir.

ÖRNEK

Kuşta bir telaş vardı.

AÇIKLAMA
Bulunma eki sözcüğe yeni bir sözlük anlamı kazandırmaz.

2.2 Türemiş sözcük

Türemiş sözcük, bir kök veya gövdeye yapım eki getirilerek oluşturulan sözcüktür.

- Bir kök veya gövdeye en az bir yapım eki gelmesiyle oluşur.
- Ardından çekim eki alması türemiş yapısını değiştirmez.

ÖRNEK

Bir simitçi sokağa girdi.

AÇIKLAMA
-çi, simit sözcüğünden meslek adı oluşturmuştur.

ÖRNEK

Susuz toprak çatladı.

AÇIKLAMA
Su kökü -suz ekiyle yeni bir özellik bildiren sözcüğe dönüşmüştür.

ÖRNEK

Gözlük camı kırıldı.

AÇIKLAMA
“Göz” adına yapım eki geldiği için sözcük türemiştir.

ÖRNEK

Yağmurlu havada yürüdük.

AÇIKLAMA
“-lu” eki “yağmur” adından özellik bildiren sözcük türetmiştir.

2.3 Birleşik sözcük

Birleşik sözcük, birden fazla sözcüğün tek bir kavramı karşılamak üzere birleşmesiyle oluşur.

- Bitişik veya ayrı yazılma kararı yazım kurallarına bağlıdır.
- Birleşik sözcük olmak ile bitişik yazılmak aynı ölçüt değildir. Birleşik fiil ayrı yazılabilir: yardım etmek.
- Basit veya türemiş olma kararı yalnız sözcüğün uzunluğuna göre verilmez. Birden çok çekim eki almış bir sözcük yine basit olabilir.
- Birleşik sözcük en az iki sözcüğün yeni bir kavram oluşturmasıyla kurulur. Bitişik yazım birleşik yapının tek ölçütü değildir. “Yer fıstığı” ayrı yazılır ama bir bitkinin adıdır. Her yan yana sözcük de birleşik değildir. “Kırmızı kapı” sıfat tamlamasıdır ve cümledeki belirli bir kapıyı niteler. Kalıcı kavramlaşma ile geçici söz grubu ayrılır.

Sözcük yapısının ölçütü

Yapı	Belirleyici özellik
Basit	Yapım eki almamıştır; çekim eki alabilir: evlerimizden.
Türemiş	En az bir yapım eki almıştır: gözlükçü.
Birleşik	En az iki sözcüğün birleşmesiyle oluşur: hanımeli, yardım etmek.
Dikkat	Uzunluk, ek sayısı veya ayrı/bitişik yazılış tek başına yapı ölçütü değildir.

ÖRNEK

Bahçeden kuşburnu topladık.

AÇIKLAMA

İki sözcüğün birleşmesiyle bitki adı oluşmuştur.

ÖRNEK

Ayakkabı kapının önünde kaldı.

AÇIKLAMA

Ayak ile kap sözcükleri yeni bir nesne adı oluşturmuştur.

ÖRNEK

Hanımeli çiçek açtı.

AÇIKLAMA

İki sözcük bir araya gelerek tek bir bitkiyi adlandırır.

ÖRNEK

Denizatı suda dik durur.

AÇIKLAMA

İki sözcük birleşerek bir canlıya ad olmuştur.

Yapıyı bulma yolu

Bir sözcüğün yapısı, köküne, yapım eki alıp almadığına ve başka bir sözcükle birleşip birleşmediğine göre belirlenir.

- Sözcüğün kökü ve ekleri belirlenir.
- Yapım eki yoksa basit; yapım ekiyle oluşmuşsa türemiş; birden çok sözcüğün birleşmesi söz konusuysa birleşik olarak incelenir.

ÖRNEK

Kitapçılarda yeni baskıyı aradım.

AÇIKLAMA

Kitap-çı-lar-da çözümlemesinde -çı yapım ekidir. Sonraki çekim ekleri türemiş yapıyı değiştirmez.

ÖRNEK

Kalemlerimiz masada kaldı.

AÇIKLAMA

Kalem kökü -ler ve -imiz çekim eklerini almıştır. Yapım eki bulunmadığından sözcük basittir.

ÖRNEK

Evlerimizden ayrıldık.

AÇIKLAMA

“Ev” yalnız çekim ekleri almıştır. Sözcük uzasa da basittir.

ÖRNEK

Kuşta bir telaş vardı.

AÇIKLAMA

Bulunma eki sözcüğe yeni bir sözlük anlamı kazandırmaz.

2.4 Gövde

Gövde, bir kökün yapım eki almış biçimidir.

- Yapım ekiyle kurulmuş biçimdir.
- Çekim eki geldiğinde gövde sözcüğün içinde korunur.

ÖRNEK

Gözlükler.

AÇIKLAMA

Gözlük yapım ekiyle türemiş gövdedir.

ÖRNEK

Temizle-di.

AÇIKLAMA

Temizle- fiil gövdesidir.

ÖRNEK

Gözlük camı kırıldı.

AÇIKLAMA

“Göz” adına yapım eki geldiği için sözcük türemiştir.

ÖRNEK

Yağmurlu havada yürüdük.

AÇIKLAMA

“-lu” eki “yağmur” adından özellik bildiren sözcük türetmiştir.

2.5 Çekimli biçim

Çekimli biçim, bir sözcüğün çekim eki alarak cümledeki kullanımına uygun hâle gelmiş biçimidir.

- Sözcüğün cümlede sayı, durum, kişi veya zaman gibi görevlerle kullanılmasını sağlayan biçimdir.

ÖRNEK

Evlerimizden.

AÇIKLAMA

Ekler sayıyı, sahipliği ve ayrılmayı bildirir.

ÖRNEK

Geldik.

AÇIKLAMA

Geçmiş zaman ve kişi çekimi vardır.

ÖRNEK

Evlerimizden ayrıldık.

AÇIKLAMA

"Ev" yalnız çekim ekleri almıştır. Sözcük uzasa da basittir.

ÖRNEK

Kuşta bir telaş vardı.

AÇIKLAMA

Bulunma eki sözcüğe yeni bir sözlük anlamı kazandırmaz.

Karıştırılan kavramlar

Birden çok yapım eki

Bir sözcük art arda yapım ekleri alabilir; her aşamada yeni bir gövde oluşabilir.

- Sonradan gelen çekim eki, sözcüğün türemiş niteliğini kaldırmaz.
- Çözümlemede eklerin hangi sırada geldiği korunur.
- "Gözlükçülük" örneğinde göz, gözlük, gözlükçü, gözlükçülük aşamaları bulunur. Her yeni ek önceki gövdeye gelir. Çekim eklerini çıkarırken sözcüğün sözlük anlamının korunduğu görülür. "Gözlükçülerimizden" sözünde -ler, -imiz, -den çıkarılsa da türemiş "gözlükçü" kalır. Bu yöntem yapım ve çekimi ayırmayı kolaylaştırır.

ÖRNEK

Göz-lük-çü-ler-den.

AÇIKLAMA

Gözlük ve gözlükçü yapım ekleriyle oluşan gövdelerdir. -ler ve -den çekim eki olsa da bütün sözcük yapı bakımından türemiştir.

ÖRNEK

Kitapçılık emek ister.

AÇIKLAMA

"Kitap"tan "kitapçı", ondan da "kitapçılık" türemiştir.

ÖRNEK

Tuzsuzluk tadı etkiledi.

AÇIKLAMA

"Tuz" önce -suz, sonra -luk yapım ekini alır.

ÖRNEK

Gözlükçü dükkânı açtı.

AÇIKLAMA

"Göz"den "gözlük", "gözlük"ten "gözlükçü" türemiştir.

Birleşik yapı ve yazım ayrımı

Yeni bir kavramın birden çok sözcükle karşılanması birleşik yapıyı oluşturabilir.

- Bitişik veya ayrı yazılış yerleşmiş kurallara göre belirlenir.
- Her tamlama birleşik sözcük değildir; yeni kavramlaşma ve kullanım birlikte değerlendirilir.
- Bir fiilin çekimli olmasıyla basit veya birleşik yapılı olması farklıdır. "Gelecektim" birleşik çekimlidir, ama "gel-" kökü yapım eki almadığı için yapısı basittir. "Yardım edeceğim" birleşik fiildir, tek gelecek zamanla çekimlenmiştir. Zaman sayısı ile sözcük kuruluşu aynı başlık altında değerlendirilmemelidir.

ÖRNEK

Hanımeli bahçede çiçek açtı.

AÇIKLAMA

Hanım ve el sözcükleri bir bitkinin adı olacak biçimde birleşmiştir. Yeni bir varlık adı oluştuğu için birleşik sözcüktür; yalnız birinin elini anlatan sıradan tamlama değildir.

ÖRNEK

Yer fıstığı aldım.

AÇIKLAMA

İki sözcük tek bir bitkiyi karşılar. Bu birleşik ad ayrı yazılır.

ÖRNEK

Hanımeli çiçek açtı.

AÇIKLAMA

İki sözcük bir araya gelerek tek bir bitkiyi adlandırır.

ÖRNEK

Denizatı suda dik durur.

AÇIKLAMA

İki sözcük birleşerek bir canlıya ad olmuştur.

Uzunluk değil oluşum

Basitlik sözcüğün kısa olması demek değildir.

- Yalnız çekim ekleriyle uzayan sözcük basit kalabilir.
- Yapım eki yeni anlamlı bir gövde oluşturur.
- Birleşik yapıda ise iki veya daha çok sözcüğün yeni kavram için bir araya gelmesi aranır; yalnız yazıda bitişik görünmek yeterli değildir.

ÖRNEK

Kitaplarımızdan sözcüğü yapıca basittir.

AÇIKLAMA

Kitap köküne çoğul, iyelik ve ayrılma ekleri gelmiştir. Bunlar çekim ekidir; yeni sözcük türetmez. Kitapçı sözcüğünde ise -çı yapım eki olduğu için türemiş yapı vardır.

ÖRNEK

Gözlük camı kırıldı.

AÇIKLAMA

"Göz" adına yapım eki geldiği için sözcük türemiştir.

ÖRNEK

Yağmurlu havada yürüdük.

AÇIKLAMA

"-lu" eki "yağmur" adından özellik bildiren sözcük türetmiştir.

ÖRNEK

Evlerimizden ayrıldık.

AÇIKLAMA

"Ev" yalnız çekim ekleri almıştır. Sözcük uzasa da basittir.

Ek sayısı ile sözcük yapısı

Önce sözcüğün eklerini tek tek ayırın.

- Her ekin yeni bir ad veya yeni bir eylem oluşturup oluşturmadığını sınayın.
- Birçok çekim eki taşıyan sözcük basit kalabilirken tek yapım eki taşıyan sözcük türemiş olabilir.

ÖRNEK

Denizlerimizde birçok canlı yaşar.

AÇIKLAMA

Deniz-ler-imiz-de biçiminde çoğul, iyelik ve bulunma ekleri vardır. Sözcükte yapım eki yoktur.

ÖRNEK

Denizci limana döndü.

AÇIKLAMA

Deniz-ci yeni bir kişi veya meslek adı oluşturur. Tek ek almış olmasına rağmen türemiştir.

ÖRNEK

Kuşta bir telaş vardı.

AÇIKLAMA

Bulunma eki sözcüğe yeni bir sözlük anlamı kazandırmaz.

ÖRNEK

Gözlük camı kırıldı.

AÇIKLAMA

"Göz" adına yapım eki geldiği için sözcük türemiştir.

Çekim eki çıkarma denemesi

Son ekleri kaldırdığınızda geriye kalan biçimin nasıl kurulduğuna bakın.

- Çekim ekleri bazen türemiş bir gövdenin üstüne gelir.
- Çoğul veya hâl eki görmek tek başına yapı türünü belirlemez.

ÖRNEK

Çiçeklerden birini seçtim.

AÇIKLAMA

Çiçek-ler-den biçiminde kökten sonra yalnız çekim ekleri bulunur. Sözcük basittir.

ÖRNEK

Çiçekçilerden birini seçtim.

AÇIKLAMA

Çiçek-çi-ler-den biçiminde -çi, çiçek satan kişi adını oluşturur. Son iki ek çıkarılsa bile türemiş gövde kalır.

ÖRNEK

Yağmurlu havada yürüdük.

AÇIKLAMA

"-lu" eki "yağmur" adından özellik bildiren sözcük türetmiştir.

ÖRNEK

Evlerimizden ayrıldık.

AÇIKLAMA

"Ev" yalnız çekim ekleri almıştır. Sözcük uzasa da basittir.

Ayırt etme ve kontrol

• Önce çekim eklerini ayırıp geriye hangi gövdenin kaldığını görün. Sözcük uzun diye türemiş, kısa diye basit sayılmaz.

• Birleşik yapıyla bitişik yazımı ayırın. "Yer fıstığı" ayrı yazıldığı hâlde tek bir bitkiyi karşılayan birleşik addır.

PÜF NOKTASI

Yapı sorusunu çözerken ekleri yapım ve çekim olarak işaretleyiniz. Hece veya harf sayısını ölçüt yapmayınız.

DİKKAT

Sözcük yapısı ile yazım birbiriyle ilgili olsa da aynı soru değildir. Birleşik sözcüğün bitişik mi ayrı mı yazıldığı ayrıca denetlenir.